

Παλαιολόγων. Ούτως ὁ ὑπὸ τοῦ σ. χαρακτηρισμὸς τῆς ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος εἰκόνας τῆς Σταυρώσεως, τῆς ἀποκειμένης εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν καὶ προερχομένης ἐκ Θεσσαλονίκης (πίν. 28), ὡς ἀνηκούσης εἰς τὴν δευτέραν ἀναγέννησιν, δηλαδὴ ὡς κρητικῆς τεχνοτροπίας, νομίζω ὅτι δὲν εἶναι ἐπιτυχής. Πρόκειται ἀναντιρρήτως περὶ λαμπροῦ ἔργου μακεδονικῆς τεχνοτροπίας, ὅπως ὁμοία εἶναι καὶ ἡ τεχνοτροπία τῆς μικρογραφίας τῆς Μεταμορφώσεως (πίν. 22) εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ (κῶδ. 1242 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων), τὴν ὁποῖαν ὁ σ. χαρακτηρίζει ὡς κρητικὴν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Μεταμορφώσεως εἰς τὸ Μουσεῖον Μπενάκη (πίν. 21), τὴν ὁποῖαν ὁ σ. ἐξακολουθεῖ νὰ θεωρῇ ἔργον τοῦ ΙΔ' αἰῶνος τῆς μακεδονικῆς τεχνοτροπίας, ἀπέδειξα ἤδη, ἐπαρκῶς νομίζω, ὅτι αὕτη εἶναι ἔργον κρητικῆς τέχνης μὴ δυνάμενον ν' ἀνέλθῃ πέραν τῶν μέσων τοῦ ΙΓ' αἰῶνος (Α. Ξυγγοπούλου, Κατάλογος τῶν εἰκόνων τοῦ Μουσ. Μπενάκη, 23 κ. ἑξ.).

Εἰς ἴδιον τέλος κεφάλαιον ἐξετάζει ὁ σ. τὰς φορητὰς εἰκόνας διακρίνων μεταξὺ αὐτῶν μικρὰν ὁμάδα ἀνήκουσαν εἰς τὴν τέχνην τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Νομίζω ὅτι ἀπὸ τὴν σειρὰν αὐτὴν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξαιρεθῇ ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καθήμενου, ἡ εὐρισκομένη εἰς τὴν Συλλογὴν Τρετιάκωβ τῆς Μόσχας (πίν. 25), διότι αὕτη πολὺ ὀλίγην σχέσιν, ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν, ἔχει μὲ τὰ ἔργα τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Αὐτὸ εἶναι εἰς τὰς γενικὰς του γραμμάς τὸ περιεχόμενον τοῦ νέου βιβλίου τοῦ κ. Talbot Rice. Ἐν ἀφαιρέσει τις τοὺς ἀρκετὰ ἐπικινδύνους νεωτερισμοὺς τοῦ σ. ὡς πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν διαφόρων καλλιτεχνικῶν ρευμάτων, κατὰ τὰ ἄλλα τὸ μικρὸν τοῦτο βιβλίον εἶναι πολὺ χρήσιμον διὰ τὴν διάδοσιν τῶν περὶ τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς γνώσεων εἰς εὐρύτερον κοινόν, ἔχει δὲ τοῦτο τὸ μέγα πλεονέκτημα, ὅτι ὁ σ. ἐξετάζει ἐκ παραλλήλου καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς συγχρόνου δυτικῆς ζωγραφικῆς, ὡς καὶ τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐπίδρασιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης, θέμα ἐλάχιστα μέχρι τοῦδε γνωστόν.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Raymond J. Loenertz O.P.: Les Recueils de Lettres de Démétrius Cydones. Studi e Testi No 131. Città del Vaticano. Biblioteca Apostolica Vaticana 1947. 80 σ. XIV+138 (+2).

Ὁ γνωστὸς δομινικανὸς πατὴρ Ραϋμόνδος Loenertz, πολλὰ καὶ καλὰ δημοσιεύσας μέχρι τοῦδε περὶ Βησσαρίωνος, Κυδῶνη, Μανουὴλ Παλαιολόγου καὶ τῶν χρόνων τῶν πρὸ τῆς ἀλώσεως, ἐδημοσίευσεν περισπούδαστον

μελέτην ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον προπαρασκευαστικὴν τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θεσσαλονικέως λογίου Δημητρίου Κυδῶνη.

Ἡ περὶ τοῦ Κυδῶνη φιλολογία ἠϋξήθη ἐσχάτως καὶ παρ' ἡμῖν δὲ συγχρόνως πρὸς τὸ ὡς ἄνω βιβλίον τοῦ πατρὸς Loepertz ἐφαίνοντο δύο κεφάλαια δύο διαφορετικῶν βιβλίων ἀφιερωμένα εἰς τὸν βυζαντινὸν πολιτικὸν καὶ λόγιον¹. Ἀπομένει πάντοτε ἡ δημοσίευσίς τῆς ἀλληλογραφίας του, δεῖγμα τῆς ὁποίας μόνον πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἡ γενομένη τῷ 1930 ὑπὸ τοῦ *G. Camelli* ἔκδοσις τινῶν τῶν ἐπιστολῶν. Καθὼς ὁ συγγραφεὺς ἐξηγεῖ, ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Κ. ἀναπληροῖ τὴν ἔλλειψιν χρονογράφου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ 14. αἰῶνος, ἀφοῦ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1358 εἰς τὸ ὅποιον σταματᾷ τὸ ἔργον τοῦ *Νικ. Γρηγοῶ* καὶ τοῦ 1417 ἀπὸ τὸ ὅποιον ἀρχίζει ὁ ἀληθὴς *Φραντζῆς* (Μίνυς), πολὺ ὀλίγον δύνатаί τις νὰ καλύψῃ τὴν ἔλλειψιν διὰ μικρῶν τινῶν χρονικῶν κᾶ. κειμένων' ἀπεναντίας ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Κυδῶνη πληροφορεῖ ἡμᾶς ἄριστα τόσον περὶ τῶν κατὰ Ἰωάννην Σ' τὸν Καντακουζηνὸν (1345 – 54) ὅσον καὶ περὶ τῶν κατὰ Ἰωάννην Ε' τὸν Παλαιολόγον, τὸν Ἀνδρόνικον Δ' (1376 – 79) καὶ τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Ἰωάννου Ε' Μανουὴλ Β' στενὸν φίλον καὶ συνεργάτην τοῦ ἐπιστολογράφου. Μέχρι τοῦ ἐν Κρήτῃ θανάτου του (1398), ὁ Κυδῶνης ἀπὸ τῆς πρωΐμου νεότητός του εἶναι ἐναμειγμένος εἰς τὰς ἀυλὰς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκ τῶν πρώτων λατινιστῶν, ἀριστοκρατικὸς, ἀποδοκιμάσας καὶ διωχθεὶς ὡς ἐκ τούτου, τὸ κίνημα τῶν ἡσυχαστῶν, ὑποστὰς τὰς συνεπείας τῆς καταδικῆς τοῦ ἀδελφοῦ του Προχόρου ὡς αἰρετικοῦ, ἠγήθη τῶν ἀντιπалаμιστῶν τῆς ἐποχῆς του καὶ τῶν παποφίλων. Ὅτι δὲ ἐχρησιμοποιήθη ἐπὶ τόσας δεκαετηρίδας ὑπὸ διαφόρων αὐτοκρατόρων ὡς σύμβουλος καὶ εἰς ἀποστολάς, δεόν νὰ ἐξηγηθῆ ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς ὅπως χρησιμοποιῆ, κατὰ τὰς περιστάσεις, πρόσωπον ἀρεστὸν εἰς τὴν Δύσιν διὰ τὰς μετ' αὐτῆς διαπραγματεύσεις περὶ ἐνώσεως καὶ παροχῆς βοηθείας. Ὁ πλατωνίζων Κυδῶνης ἦτο περισσότερον πολιτικὸς ἢ θεολόγος καὶ οἱ λόγοι τῆς ἀπέναντι τῆς Δύσεως συμπαθείας του κάθε ἄλλο παρὰ εἰς θεολογικὰ κίνητρα ἀναζητητέοι. Εὐνόητος εἶναι ἡ ἔφεσις τῶν κληρικῶν τῆς Δυτ. Ἐκκλησίας ὅπως ἐξάρουν καὶ μελετήσουν τὴν μεγάλην αὐτὴν προσωπικότητα τῆς παρακμῆς τὴν προδιαγράψασαν τὸν Βησσαρίωνα καὶ τὴν Σύνοδον τῆς Φλωρεντίας. Ἀπὸ τῆς ἰδικῆς μας σκοπιᾶς πάλιν δὲν εἶναι μικρᾶς σημασίας ἡ ἐπιδιωκομένη διαφώτισις. Τὸ μὲν διὰ τὰς ἱστορικὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας ἔχομεν

¹ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος, ἐν Ἀθήναις 1947, σσ. 97 - 104 καὶ D. Zakythinou, Crise monétaire et crise économique à Byzance au XIIIe siècle, Athènes 1947, κεφ. V. Τὰ ὡς ἄνω βιβλία, φυσικά, δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν βιβλιογραφίαν ἣν προτάσσει τοῦ βιβλίου ὁ π. L.

ἀπὸ πολιτικὸν τοσοῦτον πληροφορημένον, καθ' ὃ ἐντὸς τῶν πραγμάτων καὶ γνώστην τῶν προσώπων (μεταξὺ τῶν πρὸς οὓς ἀλληλογραφεῖ εἶναι πολλαὶ αἱ ἐνδιαφέρουσαι ἡμᾶς προσωπικότητες), τὸ δὲ κυριώτερον, διὰ τὴν ἀποκάλυψιν ἀπικιστοῦ πεζογράφου μετὰ κανόνος καὶ γνώσεως ἀλλὰ καὶ μετὰ κομπότητος καὶ χάριτος γράφοντος τὴν ἑλληνικὴν καὶ ὑπὸ ἑλληνικὰ ὀνόματα ἐνδύοντος σύγχρονα πράγματα καὶ ἐπικαλουμένου ἀνὰ πᾶσαν ἐπιστολὴν χωρία Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Ὁμοίως ἱκανοποιητικὴ θέλει εἶναι ἡ ἔκδοσις τῆς ἀλληλογραφίας διότι ἐκ τοῦ συνόλου θέλει ἀποδειχθῆ ἡ ὡς ἀνωτέρω θέσις ἡμῶν, ὅτι καὶ ὁ Κυδώνης (ὡς ὁ Γ. Ἀμιρούτζης κατόπιν) χάριν πολιτικῶν ὑπολογισμῶν (καὶ φυσικὰ λόγῳ ἀριστοκρατικῶν φρονημάτων) ἔλαβε τὴν ἣν ὑπεστήριξε θέσιν. Τοῦτο ἤδη φαίνεται καὶ ἐκ τῶν δημοσιευμένων κειμένων, ὡς τὸ ὑπ' ἀρ. 4 (σσ. 100–101) ἀφορῶν εἰς τὴν, βοηθεία τῶν φράγκων, σωτηρίαν τῆς πολιορκουμένης ὑπὸ τῶν Τούρκων Θεσσαλονίκης (1385–86)· ἐσκέπτοντο καὶ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄλλοι μὲν τὴν συνεννόησιν μὲ τὸν Πάπαν ὡς φάρμακον κατὰ τῆς ἐπικειμένης συμφορᾶς, ἄλλοι δ' ἀπέκρουον τὴν μετὰ τῶν δυτικῶν συνεννόησιν «τὸν ἐναγῆ νομοθέτην τοῦ Χριστοῦ προτιμώντες» καὶ παροξύνοντες τοὺς πολίτας «προστιθέασι καὶ τὰς κλεῖς καὶ τὴν ὑπὲρ τὸ βασιλικὸν σημεῖον τούτων ὑπεροχὴν» (τοποθετοῦντες δηλαδὴ τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα πρὸ τοῦ filioque). Ἐστρέφοντο μάλιστα κατὰ τῶν ὑπαιτίων ὡς μειωσάντων τὴν βασιλείαν «καὶ δεῖν διὰ ταῦτα καὶ θεῶ καὶ βασιλεῖ δίκην δοῦναι τοὺς τούτων αἰτίους», ὧν εἰς ὁ Κυδώνης «καὶ περὶ ἐμὲ πολὺς ὡς τούτων ἀντικρυς ἐργάτην ὁ πόλεμος, καὶ δεῖν πάντες βοῶσι τὸν σύμβουλον δίκην ἀπαιτεῖν ὧν τὴν πόλιν ἠπάτησε»!

Ὁ πατὴρ Lœnertz ἐτοιμάζει, πρὸ τῆς τελικῆς ἐκδόσεως, βιβλίον εἰς τὸ ὁποῖον ἐξετάζει τὰ τῆς χρονολογίας τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κυδώνη. Μέχρι δὲ τῆς συμπληρώσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος τούτου πονήματος, ἐκδίδει τὸ μετὰ χειρὸς βιβλίον, ὅπου ἐξετάζει τὴν χειρόγραφον—αὐτόγραφον καὶ μὴ—παράδοσιν τῶν ἐπιστολῶν διὰ διαφόρων κωδίκων, τὰ κατὰ τὰς (ὑπὸ τοῦ συγγραφέως) ἀρχαίας αὐτῶν ἐκδόσεις καὶ κατὰ τὴν χρονολογίαν καὶ τοὺς παραλήπτας αὐτῶν. Παραθέτει δὲ πολλοὺς σχετικoὺς πίνακας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πίνακα ἀπαρχῶν (incipit) ἀλφαβητικῶς τοῦ κειμένου τῶν ἐπιστολῶν, ἀπαπέμποντα καὶ εἰς τοὺς κυριωτέρους κώδικας. Πολὺ ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ἐ' τμήμα τοῦ βιβλίου, συντεταγμένον ἐν εἶδει πίνακος, περιλαμβάνοντος χρονολογικῶς τὰ τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἔργων τοῦ Κυδώνη ἀπὸ τῆς γεννήσεως (1324) μέχρι τοῦ θανάτου του διὰ μέσου τυχῶν καὶ βασιλειῶν ποικίλων. Εἰς τὸ δ' δὲ τμήμα τοῦ βιβλίου ἔκρινεν ὁ συγγραφεὺς ὅτι ἔπρεπε νὰ παραθέσῃ, διὰ τὸ ἐπιεῖγον τοῦ πράγματος, σπουδαιότατά τινα κείμενα ἀνέκδοτα, ἐπὶ τὸν ἀριθμὸν, παρέχοντα νέας εἰδήσεις! Ἡ ἔκδοσις τῶν ἐγένετο μετὰ μεθόδου καὶ ἐπιμελείας, οὐχὶ ὁμως καὶ ἄνευ τυπογραφικῶν τινῶν ἀβλεπτημάτων, ὧν βρι-

θει πριν και ἡ ἔκδοσις Cammelli¹, και τῶν ὁποίων βεβαίως θ' ἀπαλλαγῆ ἡ ὀριστικὴ τοῦ corpus τῶν τοῦ Κυδ. ἐπιστολῶν ἔκδοσις.

Ὁ συγγραφεὺς διὰ τοῦ ὑπὸ κρίσιν βιβλίου ἀντιμετώπισε μεθοδικῶς ἑκατοντάδας ζητημάτων παλαιογραφικῶν, ἱστορικῶν και φιλολογικῶν, ὁ χρόνος δὲ και ἡ ἰδία του ἐργασία θέλει δείξουν κατὰ πόσον ταῦτα ἔλαβον τὴν ὀριστικὴν αὐτῶν λύσιν. Ἐκ τῶν ἐπιτευγμάτων του σημειῶ ἔδῳ ὅτι ἡ και ὑπ' ἔμοῦ ἀναδημοσιευθεῖσα μετὰ διορθώσεων (ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος σσ. 102—104) ἐπιστολὴ «τῶν μὲν σῶν ἀτόπων» ὡς ἐκ τοῦ καλάμου τοῦ Κυδῶνι ἐξεληθοῦσα, δὲν εἶναι παρὰ ἐπιστολὴ τοῦ ἐν Κρήτῃ λατινίζοντος ἱεροκλήρου *Δημητρίου Σκαράνου* (πρβλ. σ. 86 και τὴν ἐκεῖ σημ. 3)². Ἀφαιρεῖται οὕτω ἡ βαρύτερη τὴν ὁποῖαν τὸ κείμενον τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχη ὡς προελθὸν ἐκ τοῦ Κυδῶνι, και καθίσταται εὐκολωτέρα ἡ παραδοχὴ τῆς ὑπ' ἔμοῦ ὑποστηρικθείσης ἀπόψεως καθ' ἣν ὁ Κυδῶνις, πρὶν ἀποθάνῃ ἐν Κρήτῃ, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἔξομολογηθεὶς εἰς τὸν Ἰωσήφ Βρυέννιον τὴν τοιαύτην του ἀπόφασιν.

Τελευτῶντες εὐχόμεθα ὅπως ὁ συγγραφεὺς προχωρήσῃ ταχέως οὐ μόνον εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ περὶ χρονολογιῶν τοῦ ἐπιστολαρίου συγγράμματός του, τὸ ὁποῖον θὰ φωτίσῃ ἄπειρα ζητήματα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 14. αἰῶνος, ἀλλὰ και εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐπιστολῶν, ἡ ὁποῖα θὰ εἶναι μνημεῖον αἰδίου τῆς λογιότητος και τῆς μορφῆς τοῦ ἐξαιρετοῦ ἐκείνου λογιῶ τοῦ Δημητρίου Κυδῶνι, ὁ ὁποῖος, ἂν ἔζησεν ἐν πλάνῃ, ἀπέθανεν ἐν τούτοις ἐν τῇ ἀληθείᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Κωνσταντίνου Δ. Μέρτζιου : *Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας. Θεσσαλονίκη 1948. 8° σσ. ιε' + 572. (Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθ. 7).*

Ὁ ἐν Βενετία ἐγκατεστημένος λόγιος ἔμπορος κ. Κ. Μέρτζιος, ἀφ' ἧς ἀπὸ δεκαπενταετίας ἤρχισεν ἀσχολούμενος μετὰ τὴν ἔρευναν και μελέτην τῶν βιβλιοθηκῶν και τῶν ἀρχείων τῆς ἄλλοτε γαληνοτάτης θαλασσοκρατείας, ἔδημοσίευσεν και ὄλικὸν (ἀφορῶν εἰς τὴν Ἡπειρον και τὴν Κρήτην ἰδίᾳ) και

¹ Π.χ. 98,12 αῦθις (αῦθις), 100,8 ἔδοξε (ἔδοξε), 100,9 κάλλαχου λεγάτον (λεγάτον), 101,25 τα (τά), 103.55 αῦτω (αῦτη, οὔτω;) κλπ.

² Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ R. L o e n e r t z: Manuel Calecas, sa vie et ses oeuvres d'après ses lettres et ses apologies inédites ἐν «Archivium Fratrum Prædicatorum», vol. XVII, 1947, σσ. 195—207, ἐν σ. 204.